

Ismertetések és bírálatok.

A. Gleye: Hettitische Studien. I. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1910.

Tizenhárom évvel ezelőtt, 1898-ban P. JENSEN «Die Hittiter und Armenier» című munkájában azt bizonyította, hogy a kilikiai hettita feliratok nyelve örmény dialektus. Elméletét sem az orientalisták, sem az indogermán nyelvészek nem fogadták kedvezően, s a hettita nyelv örmény volta, különösen MESSERSCHMIDT bírálata óta (I. Mitteil. Vorderas. Ges. III.) megzafoltnak tekinthető. Öt évvel később MESSERSCHMIDT (Die Hittiter. Der alte Orient 4, 1, 1902) arra az eredményre jut, hogy a hettiták nyelve azzal a nem-indogermán nyelvvel rokon, a melyet Örményországban a Van-tó vidékén beszélnek.

Néhány évvel ezelőtt ARTHUR GLEYE, a kinek nevét mi eddig csak egy, a Keleti Szemlében megjelent cikkekéből ismertük, megint új elmélettel állott elő. A St. Petersburger Herold XXXII. évfolyamában (1907, 174. szám: Zur Entzifferung der kilikisch [hettitischen] Hieroglyphen I.) s tavaly egy 118 lapos önálló kötetben is azt a meglepő állítást igyekszik bizonyítani, hogy a hettiták, valamint a kimériák is «az egykor annyira elterjedt finnugorság» ága voltak; a rejtelmes kilikiai és észak-szíriai hierogliffeliratok nyelve olyan őspერი dialektus, a mely lexikális, morfológiai és fonétikai sajátágaiban részben a mai zürjén, részben a mai votják nyelvvel egyezik.

Némi kronológiai tájékozódás végett ide iktatok néhány mondatot EDUARD MEYER «Geschichte des Altertums» című munkájából (2. kiad. 1909, I. 2.; 617. l. és kk.): «Seit dem Anfang des zweiten Jahrtausends treten die Volksstämme des östlichen Kleinasien, unter denen die Chetiter am bedeutsamsten hervortreten, in die Geschichte ein.... Im fünfzehnten Jahrhundert entsteht dann.... ein grosses Chetiterreich, mit der Hauptstadt in Boghazkiöi auf einer Hügelgruppe in dem Hochlande östlich vom Halys. Dies Reich hat sich weithin in Kleinasien und Nordsyrien ausgedehnt und gegen die Aegypter erfolgreich behauptet, bis es zu Anfang des zwölften Jahr-

hunderts der grossen, von Westen ausgehenden Völkerwanderung erlag... Die Chetiter haben zahlreiche Denkmäler hinterlassen, sowohl in Kleinasien, wie in Nordsyrien, die der Zeit etwa vom fünfzehnten bis zum achten Jahrhundert angehören, ja zum Teil noch weiter hinabreichen».

A hettita feliratok kora tehát, a legtágabb időkört véve, a Kr. e. 15—8. századra tehető. Ezek után könnyű belátni, hogy ha a hettiták finnugor volta igaznak bizonyulna, GLEYE felfedezése a finnugor nyelvtudomány szempontjából nagyobb horderejű volna, mint az orkhoni feliratok megfejtése volt a turkológia szempontjából. Hiszen a finnugorság legrégebb nyelvemlékét (a tihanyi apátság alapító levelében lévő magyar szavak, 1055) a hettita feliratok korától majdnem harmadfélezer esztendő választja el!

Nem értek a hieroglifák megfejtéséhez, nem tudom megítélni, hogy az a módszer, a melylyel GLEYE az ideogrammok hang- és szótagértékét megállapítja, helyes-e, vagy nem. De hisz nem is ez a főkérdés; a mi szempontunkból elég, ha megállapíthatjuk, hogy GLEYE eddig közzétett kutatásainak főeredménye, hogy t. i. a háromezer éves kilikiai feliratok szavai izról-izre, hangról-hangra mai zürjén és votják szóalakokkal egyeznek, a permi nyelvek történetéről való biztos tudásunkkal ellenkezik. Csak egy példát említek. WICHMANN kimutatta (SUS. Toim. XXI, 24, 129), hogy a permi nyelvek legrégebb csuvas jövevényszavai (7—8. sz. Kr. u.) még résztvettek az ősspermi $mb > b$, $nd > d$ hangváltozásban. Ha tehát G. a hettita «gomba» ideogrammot a *b* ill. *g* hang jelének tartja a «zürjén *göb*, *gob*, votják *gubi* miatt», nemcsak abban téved, hogy alig ezer éves csuvas jövevényszót (< csuv. *kumba* «gomba») eredeti permi szónak tart, hanem abban is, hogy a denazalizációt kb. 2000 esztendővel antedatálja. Éppen ilyen kronológiai képtelenségek a következő denazalizált hettita alakok: hett. *giž*, *gožj*- «schreiben» 6, 33, 59 (vö. zürj. *giž*-, votj. *gožj*- id. = vog. *χans*- id. ÁKE. 272; FUF. II, 225.) | hett. *kyz* «urin» 74 (vö. zürj. *kudž*, votj. *kyž* id. = vog. *χunš*- id.) | hett. *boš* (?) «steuer» 67 (vö. zürj. *böž* «schwanz, schweif» = finn *ponsi*, lp. K. *ponc*, FUF. II. 225.) stb. Még érthetlenebb, midőn a 67. lapon GLEYE egy hett. jelsoportot így olvas: *o:us* «sklaverei» s összeveti az észtt *orjus*, finn *orjuus* szavakkal, nem törődve azzal, hogy *orjuus* egy képzett szónak speciális finn hangtörvények szerint keletkezett nominativusa (gen. *orjuuden*). Külömben semmi sem bizonyítja jobban, hogy G. a finnugor nyelvtudományban csak «előkelő idegen», mint az a szinte hihetetlen tény, hogy a permi szótáriradalomból (egyéb munkákról nem is beszéllek), a melyre pedig

sajátos elmélete miatt ugyancsak szüksége lett volna, csupán WIEDEMANN zürjén szótárát ismeri (innen idézi votják adatait is), s pl. MUNKÁCSI 836 lapos Votják Szótáráról tudomása sincs. Ezek után már az sem lep meg, ha *meža* «grenze» (< or. МЕЖА) 64, *stan* «webstuhl» (< or. СТАН), *kot, kut* «bastschuh» (< or. КОТ), *jan, jana* «geteilt, absonderung» (< tat. *jan, jana*), *tuš, tüš* «bild, antlitz» (< tat. *tüs*), *tys, tiš* «kern, korn» (< tat. *töš*) mint eredeti permi ill. hettita szavak szerepelnek. Csodáltnivaló-e, ha ekkora tájékozatlanság láttára hitünk GLEYE megfejtésének helyességében teljesen megszűnik, s hamisnak bélyegezzük azt a módszert is, a mely ilyen képtelen eredményekre vezetett.

Befejezésül megjegyezzük, hogy a hettita nyelvelékek helyes megfejtését — úgy látszik — már nem soká kell várunk. «Bis vor kurzem — írja E. MEYER (i. m. 618. l.) — war auf diesem Gebiete noch alles unsicher und umstritten; da haben die reichen Ergebnisse der in den Jahren 1906 und 1907 von HUGO WINCKLER ausgeführten Ausgrabungen in Boghazkiöi eine feste Grundlage geschaffen. Sie haben gezeigt, dass die Chetiter neben der auf Skulpturen und Siegeln verwendeten einheimischen Hieroglyphenschrift zur Zeit ihrer Grossmacht für Urkunden auf Ton und den Verkehr mit anderen Staaten die babylonische Keilinschrift verwendet haben, . . . und zwar haben sie, ebenso wie das Reich Mitani, teils in babylonischer Sprache geschrieben, teils ihre Sprache durch die Keilzeichen wiedergegeben . . . Die Lesung der einheimischen Worte bietet keine Schwierigkeiten, da die Aussprache der Lautzeichen nicht geändert ist . . . Es ist zu erwarten, dass durch diese Dokumente ein sicherer Anhalt auch für die Versuche der Entzifferung der chetitischen Hieroglyphenschrift geboten werden wird». Ha GLEYE hamarább tudomást szerez a boghazkiöi-i ásatások eredményéről, talán megkímélhette volna magát attól a fáradságos, de eredményében értéktelen munkától, a melylyel a hettiták finnugor voltának bizonyítása járt.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A. D. Rudnev: Adalékok a keleti mongol nyelvhez. Szent-Pétervár, 1911. N. 8-r. XXXII+258 l. [A. Д. Рудневъ: Матеріалы по говорамъ восточной монголіи. С.-Петербургъ, 1911.]

RUDNEV neve nem ismeretlen azok előtt, a kik az utóbbi évek mongol filológiai irodalmát figyelemmel kísérték. 1901-ben jelentek meg pótlékai és igazításai a GOLSTUNSKI-féle nagy litografált mongolorosz szótárhoz (1896), a melyeket az időközben elhunyt szerző hátrahagyott jegyzeteiből adott ki. 1905-ben adta ki a mongol irodalmi

nyelv rövid nyelvtani vázlatát (Лекция по грамматикѣ монгольскаго письменнаго языка читанныя в 1903—4 академическом году. Выпуск I.), a melynek különös értéket ad a mellékelt térkép-vázlat a különféle, európai és ázsiai mongol törzsek elterjedéséről.

Legújabb munkájában, a mely előbb említett könyvével együtt a pétervári egyetem keleti tanszékének kiadványai között jelent meg, a még kevésbé ismert keleti-mongol nyelv ismeretéhez közöl gazdag és értékes adalékokat. A közzétett nyelvyanyagot a szerző több tanulmányúton, de főképpen 1903-ban gyűjtötte, midőn az Orosz Közép- és Kelet-Ázsiai Bizottság megbízásából és támogatásával hosszabb időt tölthetett a Karbintól délnyugatra elterülő keleti mongol nyelvterületen (vö. a 251. lapon közölt vázlatos nyelvjárás-térképet).

A könyv tartalma a következő. A Bevezetésből külön ki kell emelnem a rövidítések jegyzékét (XIII—XXVII.), a mely egyszersmind a mongol nyelvészeti irodalom meglehetősen teljes bibliographiája. 1—60. nyelvmutatványok (образцы живой речи); példamondatok, találós mesék, közmondások, mesék, dalok hét keleti és déli mongol (Durbut-bejsze, Aru-Choresin, Gorlosz, Dzsasztu, Tumut, Udsumcsin és Ordosz) nyelvjárás-területről. A szövegek hangjelzése pontosabb, mint pl. a RADLOFF féle szövegeké; a transscriptio helyességéről a szerző fonétikai iskolázottsága kezeskedik. A mongol szöveggel párhuzamosan RUDNEV az orosz fordítást is közli.

A könyv derekát (61—164. l.) a szótár foglalja el, a mely kb. 7000 czímszót tartalmaz.

A nyelvtani vázlat (165—232.) legérdekesebb része a második fejezet, «a keleti mongol nyelv fonétikai egybevetése az irodalmi mongol nyelvvel». A 36. kikezdést külön is megemlítem, mert ebben RUDNEV az altaji összehasonlító hangtörténet egy fontos problémáját veti fel: a szókezdő *n* kérdését. Az irodalmi mongol (valamint kalmuk, burját) magánhangzós szókezdettel szemben a keleti mongolban néhány esetben szókezdő *n*-t találunk: irod. mong. *ejimu*, mong. Uрга, kalm. burj. *īmu*, *īm* ∼ kel. mong. *nimū*, *nīmū*, *mim* «ilyen» | irod. mong. *oboγa*, minden dial. *obo*, *owō* ∼ mongOrdosz *nobo* «halom» | irod. mong. *imaγan* és *nimaγan*, az élő dial. *jamā* ∼ burj. Chorinsk. *hamā*, mandzsu *niman* «kecske» stb. Kétségtől igaza van RUDNEVnek, hogy az idetartozó esetek egy részében sandhi-jelenséggel van dolgunk, de nem valamennyiben. Magam is említettem olyan eseteket (NyK. 35 : 279—81.), midőn köztörök szókezdő *j*-vel szemben a keleti altaji nyelvekben (vagy legalább egy részükben) szókezdő *n*-t találunk: alt. *judruk*, kaz. *jodăräk*, jak. *suturuk* «ököl» ∼ mong. *nidurya*, mandzsu *nuzan* id. | tör. Orkh. *jiti*, jak. *sättä* «hét» ∼

mong. *nadan* id. (másképp RAMSTEDT, SUS. Aik. XXIV, 1 : 16, 24) | köztör. *jaz- «irni»* ∼ mong. *žir-* ∼ mandzsu *niru-* id. stb. Minden-
esetre érdemes volna egyszer a szókezdő *n-* kérdését szélesebb ala-
pon, a török és tunguz nyelvek bevonásával, részletes vizsgálat tár-
gyává tenni.

RUDNEV derék munkája minden altaji nyelvész számára nélkülözhetetlen forrásmunka.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kisebb közlemények.

Egy homályos lapp ragról.

A lapp nyelvben van egy *-ka, -ga*-féle rag, a mely csupán a mikor? kérdésre felelő időhatározókban fordul elő, s a melyet BUDENZ az UA.-ban (385. l.) a megfejtetlen névragok között említ. Vegyük vizsgálat alá azt a néhány esetet, a melyben ez a rag ismeretes, talán sikerül a többi fgr. névragok csoportjába besoroznunk.

Éjjel: S. *jejjekā ciehtum cieččelēt* 'éjjel fel kell kelnem'
HALÁSZ: NyK. XX. 213. | *koalāmata kalakā šnurra* 'tolovožit ih
jäjjekā kalekies tahkā puotī 'a harmadik a másodéves rénbikaborjúkat hajszolja és éjjel jöjjenek oda' uo. 123. || K. a *neal-
jant vālvmuž-pāle ikka pūdiš sijje Isus* 'az éjszakának pedig
negyedik részén méne hozzájuk Jézus' (KÁROLI) GENETZ, Orosz-
lapp nyelvm. Máté 14, 25. | *son koccaj, vq.ltij pār'n i sōn' ienn
ikka* 'József pedig felkelvén, vevé a gyermeket az ő anyjával
egybe éjszakán' (KÁR.) uo. Máté 2, 14. | *cie,lked, su vuohpnattij
puittiš jehka* 'mondjátok, [hogy] az ő tanítványai jöttek el
éjszakán' uo. Máté 28, 13. | *sijje piottekiodij toarra jekka* 'rájok
támadt (tkp. kezdtek jönni) éjjel az ellenség (tk. harc)' GENETZ 70.

Nappal: S. *piejjeka kalekū koatan wuājehtit* 'nappal
haza akarunk hajtani' HALÁSZ: NyK. XX. 138. | *sāmie' lēn tann
piejjeka wārā tomma, milhkiep pohčema pōciste* 'a lappok
azon a napon tejet fejtek a rénszarvasokból' Svéd-lapp nyelv
III. 37. | *piejjeka tann parnien nieite jhtij pār'nān* 'nappal a
legénynek a kedvese mondja a legénynek' uo. 96. | *pārnie nie-
jēte skoqksne rujēnes' pōc' piejeki* 'a legény-leány az erdőben
őrzik a rénszarvasokat nappal' uo. 88. | *tuote stāluo toqreti
piejeki tap nieitop skoqkije* 'amaz óriás nappal az erdőbe